

UDK 371(497.4 Primorska)"1944/1945"

1.04 Strokovni članek

Prejeto: 14. 1. 2005

Vlasta Beltram*

Zaznamovanje 60-letnice začetkov partizanskega šolstva na Primorskem*Marking 60 years of partisan schools in the Primorska region**Izvleček*

60-letnico začetkov partizanskega šolstva na Primorskem je Skupnost partizanskih učiteljev Primorske slavnostno zaznamovala s srečanjem nekdanjih partizanskih učiteljev, obogateno s strokovnim posvetovanjem primorskih zgodovinarjev. Istočasno je izšel zbornik z objavljenimi predavanji z naslovom Čas, ki živi, s priložo Prispevki učencev literarnega natečaja, razpisanega za primorske šole na temo partizanskega šolstva.

Abstract

The Association of Partisan Teachers of the Primorska Region celebrated the 60th anniversary of partisan schools by organising a meeting of former partisan teachers coupled with a conference of historians from Primorska. On this occasion they released a collection of conference papers entitled "The Living Time". This was supplemented by essays written by pupils and students for a literary competition open to schools in Primorska on the topic of partisan schools.

To je bil čas, ko je tudi nemogoče postalo mogoče.

V jubilejnem letu 2003 smo na Primorskem praznovali 60-letnico več prelomnih dogodkov, vezanih na narodnoosvobodilno gibanje, med temi tudi začetke partizanskega šolstva. Osrednja svečana proslava se je zgodila 27. septembra v Ajdovščini, to je v bližini vasi Stomaž, kjer je takratni primorski vodilni organ Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo 21. septembra prvič spregovoril o potrebi odpiranja slovenskih šol.

Partizansko šolstvo je za Primorce velikega pomena, saj predstavlja začetek obnove pouka v slovenskem jeziku, ponovno uvajanje tiste pravice, ki jo je sredi dvajsetih let fašistična Italija ukinila z zloglasno Gentilejevo šolsko reformo. Partizanske šole so se začele odpirati jeseni 1943, predvsem po 22. oktobru, ko je takratni prosvetni referent France Bevk poslal okrožnico z navodili za odpiranje šol, največje število dosegle spomladi 1944, v njih pa je poučevalo okrog 500 partizanskih učiteljev. Ob koncu prvega šolskega leta je tako v pokrajini delovalo

* dipl. zgodovinarica, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Koper.

340 partizanskih šol s 16158 učenci, organiziranih pa je bilo še 145 večernih tečajev za odraslo mladino.

V začetku 70-tih let prejšnjega stoletja so nekdanji partizanski učitelji in šolski nadzorniki začeli ponovno strjevati svoje vrste: prvo srečanje so imeli leta 1973 v Novi Gorici, leta 1981 pa so ustanovili Skupnost partizanskih učiteljev Primorske z domicilom v Ajdovščini. Kot najpomembnejši cilj so si zadali zbrati čimveč podatkov za monografijo o partizanskem šolstvu na Primorskem. Sestajali so se vsaki dve leti, vedno v drugi občini, ob srečanjih pa so vsakokrat izdali glasilo *Čas, ki živi*, v katerem so, v sodelovanju s tamkajšnjimi šolami in z zgodovinarji, predstavili razvoj partizanskega šolstva, vsakokrat v tisti občini, kjer so se zbrali. Izšlo je 8 števil (ker so v slovenski Istri predstavili vse 3 občine skupaj) in tako obdelali celotno Primorsko (takrat je bilo to lažje, ker je bilo samo 10 občin). Na prelomu novega tisočletja je Skupnost dobila s podmladkom v svojih vrstah nov zagon. Tako je želela tudi na poseben način zaznamovati 60-letnico začetkov partizanskega šolstva. Povabili so me k sodelovanju in me zadolžili za pripravo strokovnega dela slavnostnega srečanja. In nastal je projekt, ki sem si ga zamislila kot prikaz sklenjene kontinuitete v tej navezi: delo partizanskih učiteljev in šolskih nadzornikov med vojno → skrb nekdanjih partizanskih učiteljev in šolskih nadzornikov v povojnem času, da zberejo, ohranijo in objavijo čimveč gradiva in podatkov → delo nas zgodovinarjev, v glavnem povojna generacija, ki to gradivo uporabljamo pri svojih raziskavah in razstavah. Zato smo ta strokovni del pripravili zgodovinarji, v večini iz primorskih muzejev in arhiva, ki proučujejo to tematiko, kot v nekakšno zahvalo za trud in pomoč pri zbiranju gradiva in podatkov, s čemer so nam nekdanji partizanski učitelji olajšali delo, predvsem pa na tak način iztrgali pozabi marsikateri podatek.

Projekt je vseboval tri sklope: zgodovinski posvet, izdajo zbornika *Čas, ki živi* in postavitev spominske razstave, vezane tako na vojni kot povojni čas.

Na zgodovinskem posvetu je šest zgodovinarjev predstavilo pet predavanj, ki so objavljena v zborniku, poimenovanem po nekdanjem glasilu Skupnosti "Čas, ki živi". Uvodni predavanji sta podala splošna pregleda: Slavica Pavlič je v prispevku *Pregled razvoja partizanskega šolstva na Slovenskem* na kratko predstavila razvoj partizanskega šolstva po posameznih pokrajinah. Odlok o šolstvu je bil sprejet 1. junija 1942 in je postavil temelje partizanski šoli. Celotno delovanje partizanskega šolstva lahko razdelimo na tri obdobja: v prvo uvrstimo šolstvo spomladi 1942, ko je nastalo na Dolenjskem prvo osvobojeno ozemlje. Sem spadajo šole na Kočevskem, v Suhi krajini ter v nekaterih predelih Dolenjske, Notranjske in Bele krajine. Večjih organizacijskih sprememb v šole ni bilo še mogoče uvajati, ker je odlok izšel tik pred koncem šolskega leta. Drugo obdobje se je začelo takoj po italijanski kapitulaciji na nastalem obsežnem osvobojenem ozemlju. Pri Izvršnem odboru osvobodilne fronte (IOOF) so ustanovili upravno komisijo s posebnim odsekom za narodno vzgojo in prosveto. Takrat je najbolj

zaživelo šolstvo na Primorskem. Tretje obdobje je čas od zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) februarja 1944 pa do osvoboditve. Z ustanovitvijo upravnih odsekov pri SNOS je dobilo šolstvo najvišji organ, ki je skrbel za organizacijske zadeve, usklajeno delo in nadzorovanje šolskega dela. V tem obdobju se je začelo razvijati šolstvo na Gorenjskem in Štajerskem. Predstavljene so še značilnosti partizanskega šolstva: učni načrt, učbeniki in priročniki, pedagoški tisk za učitelje, učitelji in pedagoški tečaji, tekmovanja kot oblika šolskega dela, pionirska organizacija, odnos med učiteljem in učencem.

Slavica Plahuta iz Goriškega muzeja je v prispevku *Temeljne značilnosti partizanskega šolstva na Primorskem* poudarila nekaj ključnih problemov kot so začetki, množičnost in politizacija partizanskih šol, značilnosti pouka in priprave na prehod v mirnodobne šolske razmere. Šole so nastajale v začetku samoiniciativno, kasneje so jih po navodilih pokrajinskega prosvetnega referenta ustanovljale krajevne organizacije narodnoosvobodilnega gibanja (NOG). Sočasno so šole odpirali duhovniki, ki so v večini primerov v šolskih zadevah sodelovali s partizanskimi oblastmi in so se kmalu šole preoblikovale v partizanske. Slovenske šole so odpirali tudi kolaboracionisti v sklopu nemške narodnostne politike pomagati slovenskemu prebivalstvu; s šolskimi pobudami pa so se ukvarjali tudi domobranci. Daleč najbolj množične pa so bile partizanske šole. Delovale so v slabih razmerah – ilegalni in zato neredni pouk, pomanjkanje učiteljskega kadra, učbenikov, zvezkov itd. Posebna značilnost so bili novi vzgojnoizobraževalni smotri, ki so temeljili na marksistično-vzgojni koncepciji celostnega človeka. Ti so izhajali iz predvojne pedagoške misli, ki so jo razvijali levičarsko usmerjeni učitelji. Značilna je predanost NOG in njegovim ciljem. V sodelovanju z osrednjimi šolskimi oblastmi je pokrajinsko šolsko vodstvo skupaj z okrožnimi šolskimi nadzorniki pripravljalo tudi konkretne načrte za organizacijo pouka po osvoboditvi in za postopke pri prevzemanju šol v krajih s sovražnimi postojankami, kjer ni bilo mogoče organizirati partizanskih šol.

Ostala tri predavanja so bila bolj tematska. Vlasta Beltram iz Pokrajinskega muzeja Koper in Alenka Čuk iz Notranjskega muzeja sta v prispevku *Kulturna ustvarjalnost partizanskih učiteljev v južnoprimeorskem okrožju* predstavili partizanskega učitelja kot ustvarjalca in soustvarjalca kulturnega življenja v svoji sredini. Obnova kulturne dejavnosti se je začela proti koncu leta 1943 z imenovanjem okrožnih in rajonskih prosvetnih referentov in odpiranjem partizanskih šol, saj so bili učitelji med glavnimi nosilci kulturnega ustvarjanja na vasi. Najbolj plodno obdobje je bilo od januarja do novembra 1944, potem pa so se razmere zelo poslabšale za kakršnokoli delo v celotnem južnoprimeorskem okrožju. Tudi marsikatera partizanska šola je zaprla svoja vrata ali delovala le v obliki krožka. Do ponovnega kulturnega zagona je prišlo proti koncu vojne, ko se je bilo treba pripraviti na proslavljanje konca morije in osvoboditev. Prireditve so imele v začetku bolj narodnobuditeljski, nato pa vse bolj politični značaj. Navodila za njihovo vsebino

Zborovanje učiteljstva Zapadno – Primorskega okrožja v jeseni 1944. (SŠM, fototeka)

in obliko je dajal prosvetni odsek pri IOOF in SNOS, partizanske tiskarne pa so tiskale literaturo za potrebe kulturnih prireditev – nekaj snovi so vzeli iz starejše slovenske književnosti, večinoma pa so nastajala nova književna in glasbena dela NOB.

Vlasta Tul iz novogoriškega Pokrajinskega arhiva je predstavila *Povojno izobraževanje primorskih partizanskih učiteljev*. Pomanjkanje učiteljskega kadra je v vrste partizanskih učiteljev pripeljalo veliko deklet in fantov brez ustrezne izobrazbe. Že med vojno so šolske oblasti zanje organizirale tečaje, v povojnem času pa so si lahko na tečajih pridobivali znanje in pridobili polno kvalifikacijo. Med partizanskimi učitelji so bili različni profili – taki brez kvalifikacij, pa tisti s kvalifikacijo, vendar brez strokovnega izpita, in taki, ki so opravili italijansko učiteljske in so potrebovali nostrifikacijo spričevala. Ti so na posebnih tečajih izpopolnili znanje slovenskega jezika in zgodovine NOB. Tečaji so bili organizirani tja do srede petdesetih let, največ pa v prvih povojnih letih. Na območju pod Zavezniško vojaško upravo, kjer je bil italijanski šolski sistem, so se učitelji udeleževali tudi tečajev, ki so jih organizirale tamkajšnje oblasti.

Strokovni del srečanja je zaključil Samo Pahor iz Trsta s prispevkom o svojih starših z naslovom *Minka Lavrenčič in Drago Pahor – šolska nadzornika in raziskovalca primorskega šolstva*. Tako smo se poklonili spomenu teh dveh pomembnih osebnosti na področju pedagoškega dela in proučevanja šolstva na Primorskem. Avtor je podrobno opisal njuno delo med vojno tudi na podlagi ohranjenega dnevnika. Drago Pahor je bil tisti, ki je na drugi pokrajinski prosvetni konferenci

predlagal, naj se po vojni omogoči pomožnim učiteljem, da se na državne stroške usposobijo za poklic učitelja. Po vojni sta bila oba poslana iz srednjeprimorskega okrožja v Trst kot delavca na šolskem področju. Drago Pahor je kmalu začel objavljati pregledne članke o stanju šolstva v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja, leta 1974 pa je izšlo njegovo najobsežnejše delo *Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem*. Minka Lavrenčič je začela pisati bolj pozno. Njeno glavno zgodovinsko delo je obsežna knjiga *Primorski učitelji 1914-1941/Prispevek k proučevanju zgodovine šolstva na Primorskem*, ki je izšla leta 1994. Predavanje sklene izbor njune bibliografije.

Sam zbornik pa je obogaten še z dvema poglavjema. Kot dokument časa je Alenka Čuk pripravila za objavo dnevnik partizanske učiteljice Mire Berne iz Hruševja pri Postojni, ki ga je pisala, ko je šla na pedagoški tečaj v Gorenjo Trebušo leta 1944 in ga hrani njena sestra Tončka Hočevar. Dragocen je predvsem zato, ker s podrobnim opisom poti in burnih dogajanj zaradi ofenzive na samem tečaju, občuteno dopolnjuje podobo časa, v katerem je nastajal.

Zadnje poglavje zbornika je posvečeno skrbi za ohranjanje zgodovinskega spomina. V prispevku Skrbeli so, da ne gre v pozabo je Vlasta Beltram obdelala delovanje povojnih organizacij nekdanjih partizanskih učiteljev, ki so nastale predvsem v želji, da sistematično zberejo čimveč podatkov in gradiva. V zadnjem delu so predstavljeni najbolj zaslužni nekdanji učitelji in nadzorniki za ohranitev tega zgodovinskega spomina.

Zbornik predavanj je dobil še svojo Prilogo s prispevki literarnega natečaja. Pripravljalni odbor je namreč dal pobudo za razpis literarnega in likovnega natečaja na tematiko partizanskega šolstva za osnovne in srednje šole, ki sta ga izpeljali območni enoti Zavoda RS za šolstvo Koper in Nova Gorica. S tem smo v aktivnosti za zaznamovanje 60-letnice pritegnili tudi šole. Glede na kratek rok za izvedbo natečaja in neugoden šolski termin je bil odziv dober: 10 osnovnih in 3 srednje šole so poslale kar 92 literarnih prispevkov (sodelovali so učenci od 4. razreda naprej), 3 osnovne in 3 srednje šole pa 34 likovnih del in 1 plastiko. Literarni prispevki so bili po obliki raznovrstni: tako umetnostni (pesmi, domišljij-ski spisi), kot neumetnostni (intervjuji z učitelji in učenci partizanskih šol ali z učenci šol pod Italijo). Zaradi dragocenih podatkov in sporočilnosti prispevkov, predvsem pa zaradi truda, ki so ga učenci in njihovi mentorji vložili v izdelke, je padla odločitev, da 56 prispevkov, ki jih je komisija izbrala po določenih kriterijih, objavimo v posebni publikaciji kot prilogo k zborniku. Oboje je oblikoval Romeo Volk, ki je tudi likovno opremil naslovnico zbornika. Za notranjo opremo zbornika in Priloge pa smo uporabili 11 likovnih del z natečaja. Kot se za vsak natečaj spodobi, je tudi tu komisija izbrala po 3 nagrajence, na srečanju pa jim je vodja koprskе območne enote podelila nagrade, vsi sodelujoči šolarji pa so dobili zbornik s prilogo. Kasneje so več izvodov priloge razdelili šolam, da so jo lahko dobili vsi sodelujoči učenci. Nagrajeni šolarji in tudi odrasli so dobili še spomin-

sko majico, izdelano prav za ta dogodek, ki jo na sprednji strani krasi citat o partizanski šoli iz enega od literarnih prispevkov: "Takšna je bila šola v času partizanov – razgibana, zanimiva, divja, predvsem pa kratka."

Zusammenfassung

Das Begehen des 60. Jubiläums des Partisanenschulwesens in Primorsko

Vlasta Beltram

Im Jubiläumsjahr 2003 wurde in Primorsko das 60. Jubiläum mehrerer bedeutender Ereignisse gefeiert, die an die nationale Befreiungsbewegung, darunter auch an Anfänge des Partisanenschulwesens gebunden sind. Die feierliche Veranstaltung in Ajdovščina, die die Gemeinschaft der Partisanenlehrer von Primorsko organisierte, wurde durch die Fachberatung der Historiker von Primorsko zum Thema Schulwesen mit dem Schwerpunkt auf dem Partisanenschulwesen bereichert. Es gab auch ein Sammelband der Referate mit dem Titel "Die Zeit, die lebt" zusammen mit der Beilage "Beiträge des literarischen Schülerwettbewerbs zum Thema Partisanenschulwesen", ausgeschrieben für Grund- und Mittelschulen von Primorsko. Beide Publikationen sind mit Arbeiten des Wettbewerbs für bildende Kunst, das gleichzeitig verlief, ausgestattet. Der Beitragsschwerpunkt ist die Vorstellung der Referate.